

MILLIY MUSIQA MEROSINING FALSAFIY-ESTETIK ILDIZLARI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Ruziyev D. Yu.
BuxDU professori

Annotatsiya: Maqolada milliy musiqa merosining falsafiy-estetik ildizlari Sharq mutafakkirlarining qarashlari, tasavvuf falsafasi va xalqona hayot tarziga borib taqalib, uning asosiy xususiyatlari inson ruhiyatini poklash, koinot bilan uyg'unlik va yuksak axloqiy-estetik tarbiyani ta'minlashdan iboratligi bayon etilgan. Jumladan, milliy musiqa merosining falsafiy-estetik ildizlari Forobiy, Ibn Sino, Jomiy, Safiuddin al-Urmaviy, Navoiy kabi mutafakkirlar ta'limotida yaqqol ko'zga tashlanishi, ular musiqani son, vaqt va fazo qonuniyatlari bilan bog'lab, uni kosmik tartibotning in'ikosi deb qarashgan hamda talqin qilishgani izohlangan.

Kalit so'zlar: Musiqa merosi, milliy musiqa merosining falsafiy-estetik ildizlari, ohang, parda, ovozlar uyg'unligi, musiqa geometrik va vaqt o'lchovlari, musiqa orqali davolash.

ФИЛОСОФСКО-ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ИСТОКИ И ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ЧЕРТЫ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЫКАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ

Рузиев Д.Ю.
Профессор Бухарского государственного Университета

Аннотация: В статье рассматривается, как философские и эстетические истоки национального музыкального наследия укоренены во взглядах восточных мыслителей, философии суфизма и традиционном укладе жизни; при этом отмечается, что к его основным характеристикам относятся очищение человеческого духа, гармония с космосом, а также воспитание высоких нравственных и эстетических ценностей. В частности, отмечается, что философские и эстетические истоки национального музыкального наследия отчетливо прослеживаются в трудах таких мыслителей, как Аль-Фараби, Ибн Сина, Джами, Сафи ад-Дин аль-Урмави и Навои; эти деятели связывали музыку с законами числа, времени и пространства, рассматривая и истолковывая ее как отражение космического порядка.

Ключевые слова: Музыкальное наследие; философские и эстетические корни национального музыкального наследия, мелодия, высота тона и гармония звуков, геометрические и временные измерения музыки; музыкотерапия.

PHILOSOPHICAL-AESTHETIC ORIGINS AND DISTINCTIVE FEATURES OF THE NATIONAL MUSICAL HERITAGE

Ruziev D. Yu.
Professor, Bukhara State University

Abstract: The article examines how the philosophical and aesthetic origins of the national musical heritage are rooted in the views of Eastern thinkers, the philosophy of Sufism, and the traditional way of life; it notes that the heritage's key characteristics include the purification of the human spirit, harmony with the cosmos, and the cultivation of high moral and aesthetic values. In particular, it is noted that the philosophical and aesthetic origins of the national musical heritage can be clearly traced in the works of such thinkers as Al-Farabi, Ibn Sina, Jami, Safi al-Din al-Urmawi, and Navoi; these figures linked music to the laws of number, time, and space, viewing and interpreting it as a reflection of the cosmic order.

Keywords: Musical heritage; philosophical and aesthetic roots of national musical heritage; melody, pitch, and harmony; geometric and temporal dimensions of music; music therapy.

Kirish. O'zbek milliy musiqa merosi xususiyatlariga ko'ra Sharq falsafasi va yuksak ijrochilik mahorati uyg'unlashgan noyob badiiy hodisa hisoblanadi. U Markaziy Osiyoning o'troq va ko'chmanchi xalqlari madaniyatiga — Sharq Uyg'onish davrida o'zining yuksak cho'qqisiga erishgan madaniyatga asoslanadi. Bu borada Shashmaqam tizimi — Sharqning chuqur ma'naviy va ilmiy oqimlari ta'sirida shakllanganligi e'tiborga loyiq.

Klassik vokal asarlarining matn asosi buyuk so'fiy shoirlar (Alisher Navoiy, Bobur, Hofiz, Jomiy, Mashrab va boshqalar)ning g'azallaridan iborat. Klassik musiqani ijro etish va tinglash ma'naviy poklanish, tafakkur hamda haqiqatni anglash yo'li hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan aytish joizki, milliy musiqa merosining falsafiy-estetik ildizlari Sharq mutafakkirlarining qarashlari, tasavvuf falsafasi va xalqona hayot tarziga borib taqalib, uning asosiy xususiyatlari inson ruhiyatini poklash, koinot bilan uyg'unlik va yuksak axloqiy-estetik tarbiyani ta'minlashdan iborat.

Asrlar davomida shakllanib rivojlangan an'anaviy o'zbek musiqasi monodik (bir ovozli) xususiyatga ega. Yevropa polifoniyasidan (ko'p ovozli musiqadan) farqli o'laroq, bu yerda musiqaning chuqurligi va ifodaliligi akkordlar vositasida emas, balki yagona ohang chizig'ining murakkab bezaklari (ornamentatsiyasi) orqali namoyon bo'ladi. Kuy oddiy pianinoda ijro etib bo'lmaydigan mikro-intervalni o'z ichiga olgan murakkab lad tizimiga — *maqomlar* tizimiga — asoslanadi. Umuman olganda, o'zbek milliy musiqa merosining falsafiy-estetik ildizlari o'zbek xalqining ko'p asrlik ma'naviy-madaniy taraqqiyoti, tasavvuf falsafasi, Sharq renessansi mutafakkirlarining ilmiy qarashlari va tabiat uyg'unligi bilan chambarchas bog'liqdir. Milliy musiqamiz, shunchaki ko'ngilochar vosita emas, balki chuqur falsafiy mushohada va yuksak estetik did mahsulidir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Milliy musiqa merosining falsafiy-estetik ildizlari va o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlari keng qamrovli bo'lib, ular san'atshunoslik, falsafa, kulturologiya va pedagogika fanlari kesishmasida o'rganib kelinmoqda. Masalan, D.S. Qodirovaning «O'zbek milliy musiqasining estetik xususiyatlari» (2012) dissertatsiyasi mavzuning estetik va falsafiy jihatlarini tizimlashtirgan muhim ishlardan biridir. F. Karomatov, T. Vizgo kabi musiqashunos olimlarning asarlarida tarixiy-nazariy tahlillar berilgan. Ayniqsa, Otanazar Matyoqubov, Fayzulla Karomatli, To'xtasin G'afurbekov kabi yirik musiqashunos olimlarning asarlarida o'zbek xalq ijodi, dostonchilik (baxshichilik) va maqomlarning janr xususiyatlari, pardalar tizimi hamda estetik tabiati ilmiy shaklga keltirilganligi, shuningdek estetik olim Abdulla Sherning ilmiy ishi milliy ohanglarning falsafiy interpretatsiyasiga bag'ishlanganligini alohida ta'kidlash joiz. Umuman olganda, XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asrda o'zbek musiqasining falsafiy-estetik, janriy va tizimli qonuniyatlarini ilm-fan nuqtai nazaridan o'rganuvchi fundamental maktab yuzaga keldi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani yozishda Oliy ta'lim tizimi talabalarining - o'zbek musiqa tarixi, o'zbek musiqa adabiyoti, an'anaviy xonandalik, milliy cholg'u asboblari tarixi bo'yicha egallayotgan bilimlar darajasi, ko'nikmalarining rivojlanishi hamda badiiy-estetik tarbiya berishning ilmiy-pedagogik asoslariga tayanildi.

Tadqiqot olib borilayotgan mavzuning musiqa sohasida ta'lim olayotganlarning bilim doirasini kengaytirishdagi ta'siri, milliy musiqa merosining falsafiy-estetik ildizlari va o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish maqsadida bir qator ilmiy maqolqlardan iborat manbalar yaratildi. Mazkur maqola uchun materiallar o'zbek musiqa tarixi jarayoni, milliy musiqa merosimizning

falsafiy-estetik ildizlari va o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha mavjud adabiyotlardan foydalanilgan holda yozildi.

Muhokoma va natijalar. Milliy musiqa merosining falsafiy-estetik ildizlari Forobiy, Ibn Sino, Jomiy, Safiuddin al-Urmaviy kabi mutafakkirlar ta'limotida yaqqol ko'zga tashlanadi. Ular musiqani son, vaqt va fazo qonuniyatlari bilan bog'lab, uni kosmik tartibotning in'ikosi deb qarashgan hamda talqin qilishgan.

Masalan, Abu Nasr Forobiyning musiqa merosi inson ruhiyati, koinot uyg'unligi va axloqiy-estetik barkamollikni o'z ichiga olgan. Uning qarashlari kosmologiya, hissiy idrok va tarbiyaviy ta'sir kabi asosiy yo'nalishlarga tayanadi. U musiqani tabiatdagi va osmon jismlarining harakatidagi qonuniyatlar bilan bog'lab, uni umumiy koinot uyg'unligining aks-sadosi deb tushuntirgan. Jumladan, musiqani tabiatdagi o'zgarmas matematik qonuniyatlar, kosmik garmoniya va inson ruhiyatining uyg'unligi sifatida ta'riflagan. U tovushlar tabiatini fizik va mantiqiy asoslar bilan bog'lab tushuntirgan.

Farobiy musiqaning matematik mutanosibligi haqida fikr yuritib - ohanglar va pardalarning o'zaro baland-pastligi tasodifiy emas, balki aniq sonlar va geometrik nisbatlarga — tabiatdagi evrilish va proporsiyalarga tayanadi. Jumladan, Farobiy ohanglar va pardalarning aniq sonlar va geometrik nisbatlarga tayanish degani shuni anglatadiki, u musiqiy pardalar va oraliqlar (intervallar) torning uzunligi yoki tebranish chastotasining o'zaro butun sonlar nisbatiga (masalan, 1:2, 2:3) tayanishini nazarda tutadi. Bu g'oya o'z navbatida torli cholg'ularda tor qanchalik qisqarsa, uning bergan tovushi shunchalik baland chiqishini va bu jarayonni aniq arifmetik amal bilan hisoblash mumkinligini bildiradi. Farobiy musiqaning geometrik va vaqt o'lchovlari haqida fikr yuritib ritm va vaqt xususida alohida to'xtalib o'tadi. U kuydagi zarblar, ularning uzun yoki qisqa davomiyligi vaqt birliklarining geometrik va proporsional nisbatlari orqali tushuntirib beradi. Tovushlar uyg'unligi (garmoniya) fazoviy va vaqtinchalik geometrik proporsiyalarga mos kelishini ta'kidlaydi.

Farobiy o'zining mashhur Katta musiqa kitobi (Kitob al-musiqa al-kabir) asarida tovushlarning kelib chiqishini havo tebranishlari va jismoniy qonunlar bilan ilmiy asoslagan. U musiqaning tabiatdagi evrilish va proporsiyalarga tayanishini asoslashga harakat qilgan hamda bu borada kuy va ohanglarning tabiat hodisalari, ularning tinimsiz harakati, yangilanishi, shuningdek, rivojlanish qonuniyatlaridan ilhomlanib yaratilishini nazarda tutgan.

Forobiy qarashlariga ko'ra, musiqiy garmoniya tabiatdagi va osmon jismlarining harakatidagi tartib-intizomning yerda yangrashi, ya'ni koinot tuzilishining bir ko'rinishidir. Uning fikricha, tovushlar va kuylar garmoniyasi olamning umumiy tuzilishiga o'xshaydi. U musiqiy tovushlar va intervallarning kelib chiqishini aniq sonli nisbatlar bilan tushuntirar ekan, olamdagi osmon jismlari va ularning harakati ham ma'lum bir o'lchov va tartibga ega deb hisoblaydi. Farobiy ovozlari uyg'unligi haqida ham fikr yuritib - musiqadagi ohanglar koinotdagi jismlarning o'zaro munosabatini kichik miqyosda takrorlaydi, musiqani geometriya, arifmetika va astronomiya fanlari bilan yonma-yon qo'yib, uni koinotni idrok etish vositasi degan xulosaga keladi. Shuningdek, inson va olam haqida to'xtalib, musiqa inson ruhini poklab, uni tabiat va koinotdagi umumiy uyg'unlik bilan bog'laydi deb tushuncha beradi.

Milliy musiqa merosining falsafiy-estetik ildizlarini Ibn Sino ta'limotida ham o'z ifodasini topgan. U musiqa nazariyasining falsafiy va estetik asoslari borasida qadimgi peripatetik tafakkur, al-Forobiy g'oyalari hamda Sharqning boy amaliy musiqa madaniyati uyg'unligiga tayanadi. Mutafakkir musiqani koinot uyg'unligining umumjahoniy aksi sifatida baholab, unda matematik hisob-kitob, tovush fizikasi hamda inson ruhiyatiga ko'rsatiladigan chuqur axloqiy va shifobaxsh ta'sirni o'zaro birlashtirgan. Musiqani koinot va tabiatdagi o'zaro mutanosiblikning mantiqiy davomi, aniq matematik nisbatlar hamda ruhiy-jismoniy uyg'unlikning mukammal ifodasi deb

baholagan. Musiqiy tovushlar va parda nisbatlarini esa tabiatdagi tartib-intizom bilan bog‘lagan. Uning Kitob ash-shifo va boshqa risolalarida musiqa san‘ati quruq ko‘ngilxushlik emas, balki mantiqiy qonuniyatlarga asoslangan ilm sifatida talqin etiladi.

Ibn Sino Forobiydan farqli o‘laroq, musiqani ko‘proq tovushlarning xususiyatlari va ularning o‘zaro birikish qonuniyatlari orqali tushuntirishga harakat qilgan. Uning fikricha musiqa ruhiy muvozanatda bo‘lib inson organizmiga va uning ruhiyatiga bevosita ta‘sir ko‘rsatib, xuddi koinot kabi tartibsizliklarni yo‘qotadi va muvozanat keltiradi. Mutaakkirning bu qarashlari shundan dalolatki, u musiqani psixologiya, fiziologiya va etika nuqtai nazaridan o‘rganib, uni inson ruhiyatining tabiati bilan bog‘lagan.

Ibn Sinoning falsafiy va tabiiy-ilmiy ildizlarida klassik an‘ana va tanqid fikrlar mavjud. U Aristotel va Platon asarlariga tayangan holda, ushbu san‘atga nisbatan ratsional yondashuvni ishlab chiqdi. Shu bilan birga, u o‘zining muhim asari — «Kitob ash-Shifo»da («Shifo kitobi») Pifagorga xos mistikadan voz kechib, musiqiy intervallar hamda osmon jismlarining harakati o‘rtasida qandaydir bevosita bog‘liqlik borligini inkor etdi. Bu borafda ilmiy-akustik asosga tayanib musiqani osmon sirlari bilan emas, balki qonuniyat, fizika va inson ruhiyati bilan bog‘lagan. Jumladan, tovushlarning kelib chiqishi havo tebranishlari bilan bog‘liqligini, ularning chastotasi va kuchi jismoniy qonunlarga bo‘ysunishini tushuntirgan. Tor uzunligi va uning tarangligi tovush balandligini belgilashini matematik hisob-kitoblar yordamida isbotlagan.

Ibn Sinoning musiqa orqali davolash usullari haqidagi ta‘limoti ham alohida e‘tiborga loyiq. Uning bu boradagi qarashlari ruh va tana birligi, musiqaning akustik ta‘siri hamda kayfiyatni ko‘tarish g‘oyalariga asoslanadi. Olim bu usulni o‘zining Al-Qonun fit-tibb va Kitob ash-shifo kabi qomusiy asarlarida ilmiy jihatdan asoslab bergan. U “To‘g‘ri tanlangan ohanglar bemorga kuch, ishonch, dadillik va yaxshi kayfiyat bag‘ishlaydi, melodiya va ritm qon aylanishini yaxshilaydi, yurak faoliyatini mustahkamlaydi va og‘riqlarni unutishga yordam beradi” deb ta‘kidlaydi. Xastalik turiga qarab maxsus kuy va maqomlar tanlangan, tushkunlikka tushganlarga tetiklashtiruvchi, g‘azab yoki qo‘rquvdagilarga esa sokin ohanglar eshittirilgan. Bemorlarning o‘zlari musiqa tinglash bilan birga, yengil kuylash yoki cholg‘u asboblari kuzatish jarayoniga jalb qilingan. Seanslar ko‘pincha bemorning holatiga qarab, ruhiy osoyishtalik eng yaxshi qabul qilinadigan erta tong yoki kechki payt uyushtirilgan.

Ibn Sinoning xalq cholg‘u merosida ham o‘rni bo‘lib, o‘z asarlarida an‘anaviy cholg‘u asboblari (masalan, ud, nay va g‘ijjak) batafsil ta‘riflab, ular orasida kamonli g‘ijjakni jonli inson nutqi va qo‘shiq kuylash ohangdorligiga xos ifodalilikka yaqinligi bilan alohida ajratib ko‘rsatgan.

Sharq allomalaridan yana biri - Safiuddin Urmaviyning musiqiy merosi uchta asosiy falsafiy-estetik g‘oyaga ega: kosmik uyg‘unlik nazariyasi, Forobiy va Ibn Sino an‘analarining davomiyligi hamda tovushlarning ruhiy ta‘sir kuchi. Uning qarashlari Sharq mumtoz san‘ati va maqom tizimining ilmiy-nazariy asosini belgilab berdi.

Safiuddin Urmaviy o‘zining ilmiy risolalarida musiqani koinot tuzilishi va matematik nisbatlar bilan bog‘lab, tovushlar tizimini fazoviy qonuniyatlar asosida izohlagan. Uning qarashlari asosan musiqiy intervallar, parda tizimlari va tabiatdagi uyg‘unlikning o‘zaro bog‘liqligiga tayanadi. Uning fikricha musiqiy pardalar va bo‘dlar (intervallar) aniq sonli nisbatlar orqali ifodalanib, koinotdagi tartibotni eslatadi, ya‘ni Safiuddin Urmaviy musiqani koinot tuzilishi bilan matematik nisbatlar, tabiat garmoniyasi va akustik qonuniyatlar orqali bog‘lagan. U o‘zining Kitabul-advar va Risolat ush-Sharafiyya asarlarida tovushlar orasidagi masofalar (bo‘dlar) va parda tuzilmalarini koinotdagi tartibga o‘xshatgan. Musiqiy tovush balandliklarining o‘zaro nisbati koinotdagi sayyoralar harakati va geometrik tartibga mos kelishini ta‘kidlagan. Bu boradagi qarashlarini ud

sozining timsolida quyidagicha ta'riflaydi: "Ud cholg'usi pardalarini taqsimlashda osmon sferalari va tabiat unsurlarining o'zaro mutanosibligidan kelib chiqqan". Olamdagi umumiy muvozanat va tartib tovushlar olamidagi parda va maqomlar tizimida ham namoyon bo'lishini ilmiy asoslagan.

Safiuddin Urmaviy ta'limotining e'tiborli tomonlaridan biri shundaki, u musiqani aniq matematik nisbatlar, ya'ni tovush balandligini belgilovchi arifmetik qonuniyatlar va proporsiyalar asosida ilmiy tizimga solgan. U o'zining mashhur Kitob al-advor va "Risola ash-Sharafiya" asarlarida Forobiy hamda Ibn Sino an'alarini davom ettirib, intervallar nazariyasini rivojlantiradi. Tovush pardalarini o'lchash va ularning orasidagi masofani aniqlash uchun ud sozining torlaridan foydalangan. Tovushlar balandligini va ohangdoshlikni (konsonanslarni) sonlar hamda kasrlar nisbati orqali ifodalagan. Oktavani 17 ta tovush bosqichiga bo'lib, ularning har birining matematik qiymatini aniq hisoblab chiqqan. Tovush qatori pog'onalarini ketma-ket ravishda sof kvartalar (chastota nisbati 4:3) va kvintalar (nisbati 3:2) hosil qilish orqali aniqlanadi. Urmaviy - diapazon bitta oktava (nisbati 2:1) doirasi bilan cheklangan bo'lib, uning ichida 17 ta aniq balandlikdagi tovush joylashgan deb ta'rif beradi. Butun tonning bo'linishi xususida esa "Katta butun ton ikkita yarim ton va bitta kichik mikro-intervalga bo'linib, limma va apotomalar uyg'unligini hosil qiladi" dev tushuncha beradi. Umuman olganda, Urmaviy «Kitob al-advor» (Dovirlar kitobi) va «Ar-risolat ash-sharafiyya» (Sharaf risolasi) asarlarida musiqa tovushlari va intervallarining aniq ilmiy formulasini yaratgan.

Safiuddin Urmaviy musiqa ta'limoti Abu Nasr Forobiy va Abu Ali ibn Sinolarning boy ilmiy-nazariy merosiga tayanib, ularning g'oyalarini yangi tarixiy bosqichda davom ettirdi va amaliyot bilan uzviy bog'ladi. Jumladan, Forobiyning "Musiqa haqida katta kitob" asarida ilgari surilgan tovushlar tizimi, intervallar va pardalar nazariyasini Urmaviy yanada chuqurlashtirdi. Musiqani shunchaki ko'ngilxushlik emas, balki aniq qonuniyatlarga asoslangan ilmiy fan sifatida o'rganish an'anasini davom ettirdi.

Urmaviyning musiqa ta'limoti Ibn Sinoning musiqa ilmiga oid qarashlari bilan rivojlantirilgan, Jumladan, vaqt, ritm va iyqo (o'lchov) qonuniyatlarini o'zining "Kitob ul-advor" ("Musiqa va ritm doiralari kitobi") hamda "Risalat ush-Sharafiyya" asarlarida rivojlantirdi.

Safiuddin Urmaviy o'zidan oldingi allomalar an'anasini mantiqiy davom ettirib, Sharq musiqa ilmini aniq qoidalar va tartibga keltirdi. «Kitob ul-advor» va «Ash-Sharafiyya» risolalarida o'n ikki maqom, olti ovoz va yigirma to'rt sho'bani ilk bor yagona qat'iy tizimga birlashtirdi. Kuylarning balandligi va ritmini aniq ko'rsatuvchi jadval va alifboli tizimni joriy qilib, amaliy musiqani mantiqiy yozuvga o'tkazdi. Kiritgan yangiliklari - avvalgi olimlarning nazariy yutuqlarini amaliy ijrochilik va bastakorlik tajribasi bilan mukammal bog'ladi. Ovoz balandligini va kuy tuzilishini yozib qolishda o'ziga xos tizim yaratib, Forobiy va Ibn Sinoning nazariy urinishlarini amalda muvaffaqiyatli yakunladi. Ud cholg'u asbobini takomillashtirdi va uning pardalarini ilmiy-nazariy jihatdan aniq o'lchamlarga bo'ldi.

Tovush, parda va ritm qonuniyatlarini talqin qilishda Forobiy va Ibn Sino kabi buyuk qomusiy olimlar ilmiy yo'nalishini davom ettirgan alommalaridan biri – Abdurahmon Jomiyning Risolai musiqa asari ikki asosiy qismdan iborat bo'lib, ilmi ta'lif (parda va tovushlar tuzilishi) hamda ilmi iyqo' (ritm va usullar nazariyasi) masalalariga bag'ishlangan.

Ilmi ta'lif (Pardalar ilmi)ning ma'nosi shundan iboratki, bu ta'limot - tovushlarning o'zaro birikishi, intervallar, ladlar (pardalar) va musiqiy tuzilmalar qonuniyatlarini o'rgatadi. Tovushlar nisbati, jins va jamlar, shuningdek, o'sha davrdagi mashhur «O'n ikki maqom» tizimi va sho'balarning tuzilish qoidalarini yoritadi.

Ilmi iyqo' (Usullar va ritm ilmi) - musiqada vaqt, vaqt o'lchovi, ritm hamda zarblar (usullar) nazariyasini o'rgatadi, degan ma'noni anglatadi va ritmik birliklarning turlari, ularning o'zaro

nisbati va qo'llanish tartiblarini ochib beradi. Umuman olganda Ilmi ta'lif va ilmi iyqo' musiqani ovozlar tuzilishi hamda vaqt/ritm o'lchovlari asnosida mantiqiy-falsafiy tizim sifatida baholanadi.

Jomiy tovushlar nisbati va intervallar xususida fikr yuritib - tovushlarning o'zaro baland-pastligi va ularning matematik nisbatlari fizika-matematika qonuniyatlari asosida tushuntirib beradi. Uning ta'limotida tovushlar orasidagi intervallarning inson qulog'iga yoqimli (konsinans) yoki yoqimsiz (dissonans) bo'lib eshitilishi ularning chastota va qator nisbatlariga bog'liqligi bayon etilgan. Kuy va tovush hosil qilishda pardalarning oraliqlari (bo'd) va ularning turlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Umuman olganda Jomiyning musiqiy ta'limoti - tovushlarning o'zaro birikishi, pardalar va intervallar tabiatan o'rganiladi. Pifagor an'anasiga ko'ra, yoqimli ohanglar qat'iy matematik va kasr nisbatlar bilan o'lchanadi. Quloqqa huzur baxsh etuvchi mosliklar aniq va tartibli nisbatlarga ega bo'ladi.

Jomiyning Jinslar Ta'limoti ham alohida ahamiyat kasb etadi. Jins deganda musiqa nazariyasida ma'lum miqdordagi pardalar va intervallardan iborat kichik tetrahord (to'rt tovushli) tizimlar tushuniladi. Abdurahmon Jomiyning musiqa risolalarida ham bu tushuncha quyidagicha izohlanadi:

Jinsning tuzilishi va turlari:

Tovush hajmi: Odatda 4 yoki 5 pog'onadan iborat bo'lib, tetraxord (to'rt pog'onali) yoki pentaxord (besh pog'onali) guruhlarni tashkil etadi. Ba'zan 3, 6 yoki 7 pog'onali turlari ham uchraydi.

Vazifasi: Jinslar yirikroq tizim — jam' (oktava miqyosidagi to'liq tovushqator)larning tarkibiy qismi bo'lib, ularning pastki yoki yuqori qismini hosil qiladi.

Jinslar yirikroq tizimlar — «jam'» (tovushqatorlar) va maqomlarni hosil qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. O'sha davrdagi mumtoz kuy va ladlar (maqom va sho''balar) aynan shu jinslarning bir-biriga ulanishidan yasalgan. Jam — bu bir nechta jinslarning o'zaro birikishidan hosil bo'ladigan kengroq parda qatori (oktava hajridagi tizimlar). Jamlar yordamida o'n ikki maqom tizimining asosi bo'lgan tovushqatorlar va ladlarning umumiy strukturasi belgilab berilgan.

Sharq musiqa tarixi olamida shoir - Alisher Naboiyning musiqiy-she'riyatida falsafiy-estetik qarashlari so'z va kuyning ilohiy birligi, inson ruhini tarbiyalashdagi kuchi hamda ma'naviy kamolotga yetaklovchi vosita ekanligiga asoslanadi. U musiqani borliqni idrok etish va ilohiy ishqni tarannum etishning eng oliy san'ati deb bilgan. U she'riyat va musiqa birligi haqidagi ta'limotida ohang va so'z asosiy vosita sifatida qaraladi. Navoiyning fikricha she'rdagi vazn, qofiya va ritm musiqiy ohang bilan to'la mos keladi. Uning g'azallarida «ichki tinglov» va ilohiy nag'malar yashirinadi. Mutrib, nay, chang va ushshoq kabi taronalar falsafiy ramz sifatida keladi.

Navoiy musiqa va she'riyat haqida to'xtalib "Kuy va she'r insonni yomon yo'ldan qaytarib, uning qalbini poklaydi. Musiqa orqali inson o'z asl vataniga (ilohiy olamga) intiladi." dev izoh beradi. U musiqa ilmini («advor ilmi») chuqur tushunib, uni falsafiy tahlil qilgan. Shuningdek, musiqa ilmi va «advor ilmi»ni (o'n ikki maqom tizimi nazariyasini) mukammal egallab, uni o'zining falsafiy, estetik va tasavvufiy qarashlari asosida chuqur tahlil qilgan.

Navoiy Forobiy va Ibn Sino kabi allomalarning ta'limotlarini davom ettirib, musiqa ilmini «ilmi ta'lif» (kompozitsiya) va «ilmi iyqo» (ritm) kabi qismlarga bo'lib o'rgangan. Tarixiy manbalarda shoirning «advor ilmi» bo'yicha maxsus risola yozgani, unda turli ishlar va pardalarni tasnif qilgani qayd etiladi. «O'n ikki maqom» qonuniyatlarini mukammal bilib, o'zining «Navo» kabi taxalluslari va dostonlarida maqom ohanglari ruhini singdirgan. Musiqani so'fiyona samo' (ilohiy ohang) darajasida talqin etib, pokiza qalblar kuy orqali Yaratuvchi bilan bog'lanishini ta'kidlagan. Asarlarida (masalan, «Sab' ai sayyor»da) cholg'u asboblari va kuy-qo'shiqlarni falsafiy tashbihlar, ilohiy nisbatlar asosida ta'riflagan. Ohang va so'z uyg'unligi inson ruhiyatini tarbiyalashda, uning

ma'naviy kamolotga erishishida eng muhim kuch ekanini ko'rsatib bergan.

Mutafakirlardan yana biri - Najmiddin Kavkabiyning milliy musiqa merosining falsafiy-estetik ildizlari Sharqda asrlar osha shakllangan mumtoz ilm, tasavvufiy tafakkur hamda amaliy san'at uyg'unligiga borib taqaladi. U o'zining fors tilidagi «Risoi musiqiy» va «Risoi dar bayoni Duvozdahmaqom» asarlarida musiqani shunchaki ko'ngilxushlik emas, balki inson ruhiyati va koinotni bog'lovchi ilohiy-falsafiy tizim sifatida talqin etgan.

Kavkabi Forobiy, Ibn Sino va Abdurahmon Jomiy an'alarini davom ettirib, musiqa pardalari hamda zarb-usullarini tabiat va fazoviy qonuniyatlar bilan bog'lagan. Naqshbandiya tariqati ta'sirida musiqiy ohanglar insonning botiniy dunyosini poklash, uning ruhini «yuksak ishq» (ilohiy muhabbat) sari yetaklash vositasi deb qaralgan.

Xulosa. Sharq mutafakirlarining musiqiy merosi chuqur kosmologik qarashlar, axloqiy-tarbiyaviy ta'limotlar hamda tasavvufiy-ruhiy talqinlarga asoslanadi. O'rta asr Sharq allomalari musiqani oddiy ko'ngilxushlik emas, balki koinotning ilohiy uyg'unligi va inson ruhini poklovchi buyuk falsafiy qurol deb bilishgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva N. Maqom va milliy o'zlikni anglash. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021. – 98 b.
2. Ayxodjayeva Sh., Ergashev Ch., Zokirov A. O'zbek musiqasi tarixi Darslik. «Fan Ziyosi» nashriyoti - Toshkent: 2021 y. - 266 bet.
3. Qodirov A. Musiqa san'ati asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2016.
4. Раджабов А. Борбад: эпоха, традиции и новаторства. - Душанбе, 2010 - 231 стр.
5. Ruziyev Davron Yuldashevich. Konsert ijrochiligi asoslari. Darslik. Buxoro: "Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona, 2022. - 404 b.